

KS. ROMAN SZEWCZYK
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
ORCID 0000-0003-3366-835X

EWOLUCJA W OGRANICZANIU WOLNOŚCI RELIGIJNEJ

Treść: Wstęp. – 1. Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. – 2. Artykuł 9 Konwencji – prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania. – 3. Pojęcie wolności religijnej – aspekt przedmiotowy. – 4. Uzewewnętrznianie przekonań religijnych. – 5. Ograniczenia prawa do wolności religijnej. – 6. Ewolucja ograniczenia wolności religijnej.

Wstęp

Prawo do wolności religijnej należy do podstawowych praw człowieka. Państwa wpisały to prawo do katalogu praw człowieka szczególnie chronionych przez porządek prawny każdego państwa, lecz ochrona prawna tego prawa nie jest wystarczająca w wielu sytuacjach. Dlatego gwarancje wolności religijnej zostały wpisane w prawo międzynarodowe, które wyznacza standardy dla państw demokratycznych. Europejska Konwencja Praw Człowieka pośród innych praw wolnościowych, opisała pojęcie i zakres prawa do wolności myśli, sumienia i wyznania.

1. Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności¹

Europejska Konwencja Praw Człowieka nazywana jest konstytucyjną kartą podstawowych, cywilnych i politycznych, praw i wolności

¹ Tekst Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności znajduje się na oficjalnej stronie Rady Europy w Strasburgu: <http://www.echr.coe.int/>

dla krajów skupionych w Radzie Europy. Jak twierdzi M.A. Nowicki; „Dokument ten stanowi wspólną wartość europejskich demokracji. Tworzy w istocie zespół kryteriów, którym powinny odpowiadać systemy polityczne, aby można je było uznać za prawdziwie demokratyczne. Nie ma przesady w twierdzeniu, że dzięki konwencji istnieje obecnie europejski porządek prawny w sferze ochrony praw jednostki, obejmujący nie tylko katalog praw chronionych, rozwijany przez dodatkowe protokoły i interpretacje jej organów, ale również unikalny w skali globalnej mechanizm wprowadzania ich w życie”². Na Konwencję składają się; tekst podstawowy oraz powstałych w czasie późniejszym 14 protokołów.

O ważnej i istotnej roli Europejskiej Konwencji Praw Człowieka stanowi fakt, że dzisiaj jakiekolwiek państwo chciałoby przystąpić do Rady Europy musi ratyfikować Konwencję. Zawsze tak jednak nie było, na początku można było zostać członkiem Rady Europy bez ratyfikowania Konwencji. Na przełomie lat 80/90 sformułowano jednak obowiązek, o którym wyżej. Pomimo istnienia tego obowiązku, nie został on wpisany do Statutu Rady Europy, lecz jako prawo o znaczeniu fundamentalnym musi zobowiązywać wszystkie

Documents/Convention_POL.pdf, oraz w Dz.U. 1993 nr 61 poz. 284 . Na temat niniejszej Konwencji posiadamy wiele opracowań oraz komentarzy do wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka autorstwa eksperta i promotora praw człowieka Marka A. Nowickiego, m.in: M.A. NOWICKI, *Wokół Konwencji Europejskiej*. Krótki komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Kraków 2003; M.A. NOWICKI, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Orzecznictwo. Tom 1: Prawo do rzetelnego procesu sądowego*, Kraków 2001; M.A. NOWICKI, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Orzecznictwo. Tom 2: Prawo do życia i inne prawa*, Kraków 2002; M.A. NOWICKI, *Słownik Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Kraków 2004; M.A. NOWICKI, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2009, jak również wydawane są regularnie *Wybory orzeczeń*, w opracowaniu M.A. NOWICKIEGO; A. BISZTYGA, *Europejski Trybunał Praw Człowieka*, Katowice 1997; R. SZEWCZYK, *Symbolo religijne w przestrzeni publicznej. Studium problemu obecności symboli religijnych w przestrzeni publicznej w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Olsztyn 2016, s. 48-67.

² M.A. NOWICKI, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, s. 19.

państwa członkowskie. Członkostwo w Radzie Europy i przystąpienie do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka nie mogą być dwoma odrębnymi zagadnieniami. Wnioskujemy o tym również z zapisów samej Konwencji³.

Wyrokowanie Trybunału, jak określa M. Hucal to: „osiągnięcie [...] stanu równowagi między często sprzecznymi ze sobą, dyrektywami interpretacyjnymi, tj. wykładni na rzecz urzeczywistnienia praw jednostki (*pro homine*) oraz wykładni na rzecz utrzymania porządku demokratycznego (*pro democratiae*)”⁴. Wyrokowanie ma ostatecznie dać odpowiedź – za pomocą techniki pięciu pytań – czy doszło do naruszenia praw człowieka. Pytania te są sformułowane następująco;

1. Jaki jest zakres każdej z gwarancji?
2. Czy miała miejsce ingerencja w gwarantowane prawo?
3. Czy ingerencja ma uzasadniony cel?
4. Czy ingerencja pozostaje „w zgodzie z prawem”?
5. Czy ingerencja jest „konieczna w społeczeństwie demokratycznym”?⁵.

Odpowiedzi na tak sformułowane pytania dają odpowiedź czy w ogóle rozpatrywana skarga wchodzi w zakres praw i wolności zapisanych w Konwencji, następnie czy miała miejsce ingerencja, i czy była ona uzasadniona.

Konwencja obejmuje szeroki zakres praw człowieka, zaś Trybunał widzi w niej „instrument europejskiego porządku prawnego”⁶.

³ F. BENOÎT-ROHMER, H. KLEBES, *Prawo Rady Europy. W stronę ogólnoeuropejskiej przestrzeni prawnej*, s. 30-31; L. ZWAAK, *Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, w: *Prawa Człowieka. Geneza – koncepcja – ochrona*, B. Banaszak (red), Wrocław 1993, s. 139.

⁴ M. HUCAŁ, *Wolność sumienia i wyznania w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Warszawa 2012, s. 6.

⁵ J. MURDOCH, *Ochrona prawa do myśli, sumienia i wyznania w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Podręcznik praw człowieka Rady Europy*, Strasburg 2012, s. 13.

⁶ Sformułowanie „instrument europejskiego porządku prawnego” został przedstawiony po raz pierwszy w sprawie *Loizidou przeciwko Turcji*, wyrok 23 marca

To właśnie dzięki Europejskiej Konwencji Praw Człowieka w Europie został stworzony porządek prawny, który rozciąga istniejące prawa fundamentalne i prawa człowieka poza granice państw stwarzając w ten sposób nową rzeczywistość prawną⁷.

2. Artykuł 9 Konwencji – prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania⁸

Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Praw Podstawowych zawiera katalog praw zasadniczych przysługujących osobie ludzkiej i wśród nich znajdujemy prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania. W strefie ogólnoeuropejskiej, najważniejszym tekstem prawnym uświęcającym wolność myśli, sumienia i wyznania, jest niewątpliwie, artykuł 9 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka:

1. Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania; prawo to obejmuje wolność zmiany wyznania lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swego wyznania lub przekonań przez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i czynności rytualne.
2. Wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa publicznego, ochronę

1995r, seria A, nr 310; F. BENOÎT-ROHMER, H. KLEBES, *Prawo Rady Europy. W stronę ogólnoeuropejskiej przestrzeni prawnej*, (tłum.) M.A. Nowicki, Warszawa 2006, s. 31.

⁷ M. AZPITARTE, *Il ruolo dei diritti fondamentali nel processo di formazione del diritto costituzionale comune europeo*, w: *Diritti fondamentali europei. Casi e problemi di diritto costituzionale comparato*. (a cura di A. Vespaziani), Torino 2009, s. 3.

⁸ Na temat prawa do wolności myśli, sumienia i wyznania w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności znajdujemy w języku polskim następujące opracowania naukowe: K. WARCHAŁOWSKI, *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, Lublin 2004.

porządku publicznego, zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób”.

W myśl tego artykułu, każda osoba ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania, przy czym, prawo to obejmuje swobodę zmiany wyznania lub przekonań, wolność okazywania wyznania lub przekonań, indywidualnie, zbiorowo, publicznie lub prywatnie, poprzez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie, spełnianie rytuałów (art. 9 §1); wolność okazywania swego wyznania lub przekonań, może podlegać tylko takim ograniczeniom, które w społeczeństwie demokratycznym będąc przewidziane ustawą, stanowią środki konieczne dla zagwarantowania bezpieczeństwa publicznego, ochrony porządku publicznego, zdrowia lub moralności publicznej lub też ochrony praw i wolności drugiego człowieka (art. 9 § 2).

Artykuł 9 Konwencji wzorowany jest na artykule 18 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka i swoim brzmieniu nie stanowił przedmiotu kontrowersji przynajmniej w ustępie 1, czego nie można powiedzieć o ustępie 2, gdy wprowadzano klauzule ograniczające. Konwencja umiejscawia zasadę wolności myśli, sumienia i religii w prawnonaturalnej koncepcji, zakładającej istnienie przyrodzonych i niezbywalnych wolności człowieka. Te wartości i wolności są związane z człowiekiem niezależnie od prawa stanowionego i mogą jedynie podlegać warunkom realizacji tych wolności. „W konsekwencji państwa i organizacje międzynarodowe nie kreują tych wolności w aktach normatywnych, tylko je „jak gdyby” przenoszą z prawa naturalnego w formie normy deklarującej. Chodzi o to, aby ze względu na szczególne znaczenie tych praw nie tylko dla jednostki, ale także dla społeczeństwa i państwa mogły być one zagwarantowane i tylko w niezbędnym zakresie ograniczone z uwagi na możliwość ich nadużycia”⁹.

⁹ K. WARCHAŁOWSKI, *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw człowieka i Podstawowych Wolności*, s. 55; L. WIŚNIEWSKI, *Wolność sumienia i wyznania w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności i w prawie polskim*, Państwo i Prawo 4(1992), s. 16-17.

Europa tworzy dzisiaj społeczeństwa demokratyczne, w których żyją ludzie wyznający różne religie i posiadający różne przekonania. W związku z tym, że prawo do wolności myśli, sumienia i religii posiada pierwszorzędne znaczenie państwo nie może dyktować, narzucać w co dana osoba ma wierzyć, ale też nie może podejmować kroków zmuszających do zmiany religii czy przekonań.

3. Pojęcie wolności religijnej – aspekt przedmiotowy

Wolność religijna w Konwencji Rady Europy została sformułowana w artykule 9 w postaci zapisu: „wolność myśli, sumienia i wyznania”. Pokróćce przeanalizuje te pojęcia i ich znaczenie w Konwencji. Już na wstępie należy powiedzieć o doniosłej roli i praw wywodzących się z art. 9; wolność myśli, sumienia i wyznania to jeden z filarów demokratycznego społeczeństwa chroniący tożsamość wierzących a potem mający duże znaczenie dla ateistów, gnostyków, sceptyków oraz obojętnych religijnie. Tak rozumiany pluralizm ma wielkie znaczenie w społeczeństwie demokratycznym¹⁰. Pojęcie wolności religijnej zapisane w Konwencji składa się z trzech pojęć, trzech wolności, które zostaną omówione poniżej¹¹.

3.1. Wolność myśli

Wolność myśli jest pierwszym pojęciem wyartykułowanym w sformułowaniu prawa do wolności myśli, sumienia i wyznania. Pojęcie wolności myślenia mówi nam o zdolności myślenia człowieka w jego różnych podstawowych aspektach. Wolność myślenia posiada charakter absolutny i bezwarunkowy, ponieważ dotyczy kwestii wewnętrznych a wgląd w nie jest ograniczony czy też wręcz niemożliwy. Dopóki pozostaje domeną osobistą i wewnętrzną nie sprawia żadnych

¹⁰ Kokkinakis przeciwko Grecji, nr 14307/88, GC 25 maja 1993r; *Buscarini i inni przeciwko Włochom*, nr 24645/94, GC 18 lutego 1999 r.

¹¹ J. KRUKOWSKI, *Kościół i Państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 2000, s. 88.

problemów, które pojawiają się dopiero gdy dochodzi do uzewnętrznienia myśli¹².

Wolność myśli, mająca znaczenie intelektualne, jest pierwszą wolnością, która niejako warunkuje i daje możliwość do korzystania z wolności sumienia i wyznania¹³. Użycie trzech różnych sformułowań: myśl, sumienie i wyznanie, wskazuje na szeroki aspekt ochrony nie tylko prawa do wolności religijnej ale i do wolności światopoglądowej. W takim rozumieniu mamy to wyartykułowane w artykule 9 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. W pojęciu „swoboda myśli” zawiera się możliwość posiadania i kształtowania opinii i poglądów we wszelkich możliwych kwestiach i o wszelkiej możliwej treści. Posiadając takie znaczenie łączy się on i w znacznym stopniu pokrywa ze „swobodą posiadania poglądów”, gwarantowaną w art. 10 Konwencji¹⁴. Jednakże potrzeba jasnego rozróżnienia pomiędzy posiadanym „przekonaniem” a „opinią”, gdyż te pojęcia nie są tożsame. Przekonanie osobiste musi spełniać dwa kryteria; przekonanie musi osiągnąć poziom przekonywania, powagi i spójności oraz samo przekonanie musi zostać uznane za zgodne z poszanowaniem ludzkiej godności¹⁵. Zasadniczo Trybunał bardzo rzadko rozpatruje sprawy o naruszenie prawa do wolności myśli¹⁶.

Wolność sumienia

Pojęcie „wolność myśli”, która pozwala człowiekowi samookreślić się oraz wybrać dowolną koncepcję świata, życia i wartości jest związane z pojęciem „wolność sumienia”. Taka wolność przysługuje

¹² J. FAŁSKI, *Europejskie kryteria wolności sumienia i wyznania a Islam*, Państwo i Prawo 9(751) 2008, s. 57.

¹³ J. SZYMANEK, *Konstytucjonalizacja prawa do wolności myśli, sumienia, religii i przekonań*, Studia z Prawa Wyznaniowego 2007, nr 10, s. 99.

¹⁴ J. SOB CZAK, M. GOŁDA-SOB CZAK, *Wolność sumienia i wyznania jako prawo człowieka*, Annales UMCS, Vol. XIX, 1, sectio K, 2012, s. 31.

¹⁵ Tamże, s. 16-17.

¹⁶ Europejska Komisja Praw Człowieka, *Hazar i inni przeciwko Turcji*, 11 października 1991, (DR) 72/200; *Salonen przeciwko Finlandii*, 2 lipiec 1997, n. 27868/95, DR 90/60; *Revert i Legallais przeciwko Francji*, 8 września 1989, DR 62/309.

każdemu człowiekowi w zakresie wewnętrznym¹⁷. Istnieje bardzo wiele różnorodnych definicji pojęcia sumienia, które ujmują to zagadnienie na płaszczyznach wielu dziedzin naukowych. Sumienie jest wewnętrznym uzdolnieniem, dzięki któremu osoba potrafi subiektywnie i ostatecznie wydać osąd moralny o dobru czy złu zamierzonym lub dokonanym przez człowieka. Takie działanie w świetle obiektywnego prawa moralnego cechuje się aprobatą postaw lub poczuciem winy¹⁸. Jak widać w definicji tego pojęcia, przeważającą rolę odgrywa tu kategoria moralności. W pojęciu wolności sumienia odkrywamy uprawnienia człowieka do pozytywnego lub negatywnego samookreślenia się w stosunku do czynności wyrażających jego przekonania religijne. Taka wolność powinna być pozbawiona jakiegokolwiek nacisku zewnętrznego (w rozumieniu nacisku fizycznego lub prawnego). Taka wolność może być również wolnością psychologiczną i prawną przynależną człowiekowi, prawnie uznana i chroniona przy ułożeniu swoich relacji z Bogiem, łącznie z relacjami zewnętrznymi, samodzielnymi w sensie pozytywnym, wybierając wiarę w Boga i wewnętrznych aktów tej wiary lub negatywnym, oznaczającym negację istnienia Boga a co za tym idzie wybór światopoglądu ateistycznego¹⁹.

Jak zauważa K. Warchałowski, organy konwencyjne nie zdefiniowały ani natury ani pojęcia wolności sumienia. Podczas rozpatrywania sprawy organy rozpatrujące, w zasadzie, przyjmują „definicję” skarżącego, że była to sprawa sumienia. Autor wskazuje dwa powody takiego stanu rzeczy; pierwszym jest niewielka liczba spraw, w których potwierdzono i wskazywano na naruszenie wolności sumienia. Drugim powodem jest fakt, iż refleksja nad wolnością sumienia ze strony Trybunału byłaby bardzo pożyteczna lecz nieskuteczna w dziedzinie praworządności, gdyż – i historycznie i obecnie – każda

¹⁷ A. MEZGLEWSKI, H. MISZTAŁ, P. STANISZ, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2008, s. 82.

¹⁸ S. HARZĘGA, *Sumienie*, w: *Encyklopedia Katolicka*, Lublin 2013, t. 18, kol. 1198.

¹⁹ H. MISZTAŁ, *Wolność religijna i jej gwarancje prawne*, w: *Prawo wyznaniowe III Rzeczypospolitej* (red. H. Misztal), Lublin-Sandomierz 1999, s. 20.

prawna gwarancja tej wolności musi być rozumiana jako gwarancja zachowania się zgodnego z własnym sumieniem²⁰.

3.2. Wolność wyznania

W Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych wartości znajdujemy sformułowanie (w tłumaczeniu na język polski) „wolność wyznania”, natomiast w literaturze i wśród prawników zauważa się zróżnicowanie rozumienia i używania zamiennie pojęcia „wolność wyznania” i „wolność religii”. Jak podkreśla K. Warchałowski w języku polskim słowo *religion* zostało przetłumaczone na słowo *wyznanie*. A nie są to pojęcia tożsame i różnią się między sobą. Wyznanie będące pojęciem szerszym oznacza wspólnotę wyodrębnioną z danej religii. „Z prawnego punktu widzenia termin „wyznanie” jest pojęciem pozytywistycznym, w przeciwieństwie do pojęcia „religia”, które zaczerpnięte z międzynarodowego prawa praw człowieka wyraża i afirmuje prawo naturalne”²¹.

W literaturze prawniczej spotykamy również rozróżnienie pomiędzy „wolnością kultu” a „wolnością wyznania”²², poprzez które „rozumie się nieskrępowane uprawnienie każdej osoby do samodzielnego określenia się w stosunku do wykonywania aktów zewnętrznych oddawania czci Bogu w wyznaniu przez siebie wybranym. Przedmiotem więc materialnym wolności kultu są akty zewnętrzne czy to indywidualne, czy społeczne, wynikające z akceptacji jakiejś religii. W tym znaczeniu „wolność kultu” pokrywa się zakresowo z pojęciem „wolności wyznania”²³.

²⁰ K. WARCHAŁOWSKI, *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw człowieka i Podstawowych Wolności*, s. 84-85.

²¹ Tamże, s. 49 oraz J. KRUKOWSKI, K. WARCHAŁOWSKI, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2000, s. 77.

²² E. SCHWIERSKOTT-MATHESON, *Wolność sumienia i wyznania w wybranych państwach demokratycznych na przykładzie regulacji Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki, Ustawy Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec i Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, orzecznictwa sądów tych krajów oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Regensburg 2012, s. 163-164.

²³ H. MISZTAŁ, *Wolność religijna i jej gwarancje prawne*, s. 20.

W związku z brakiem precyzyjnej definicji wyznania, dużym problemem jawią się sekty religijne, budzące uzasadnione obawy. Nieznajomość tych grup religijnych wpisuje się istniejący ogólny brak zaufania do sekt. Zagadnienie to nie było w ogóle podnoszone w trakcie prac przygotowawczych Konwencji Europejskiej, ponieważ w owym czasie sekty i małe ugrupowania religijne nie stanowiły jeszcze problemu. Obecnie organy Konwencji uważają, że wszystkie grupy wyznaniowe i ich zwolennicy korzystają z równych gwarancji na mocy postanowień Konwencji, przy czym, warto wspomnieć, że Komisja nigdy nie użyła terminu „sekty”. Delikatnym momentem jest to, gdyż obok bardzo problematycznego rozróżnienia między wyznaniem i sektami, zasada świeckości państwa oznacza, że odrzuca ono możliwość interwencji w sprawach dotyczących indywidualnego sumienia. Akt wiary już ze swej natury, obdarzony jest jak największą wolnością, a w konsekwencji, chronione są także przekonania „sekciarskie”²⁴. Jeżeli jakiegokolwiek poglądy i wierzenia udowodnią swoją wiarygodność, spójność i powagę wówczas są one chronione przez społeczeństwa demokratyczne.

4. Uzewewnętrznianie przekonań religijnych

W artykule 9 Konwencji czytamy również o „wolności uzewnętrzniania indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie swego wyznania lub przekonań przez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i czynności rytualne”. W myśl tego zapisu manifestowanie swojej wiary lub przekonań może odbywać się na dwóch płaszczyznach; na płaszczyźnie prywatnej nazywanej *forum internum* oraz na płaszczyźnie zewnętrznej czyli *forum externum*²⁵.

²⁴ G. GONZALES, *La Convention européenne des Droits de l'Homme et la liberté des religions*, Paris 1997, s. 81.

²⁵ J. KRUKOWSKI, *Kościół i Państwo. Podstawy relacji prawnych*, s. 91. Zaś M. HUCAŁ, za K. Warchałowskim precyzuje te dwa pojęcia następująco: – „*forum internum* – absolutne prawo do wolnego tworzenia i posiadania własnych opinii i poglądów, inspirowanych przede wszystkim przez systemy etyczne lub religijne, przy czym należy podkreślić, że ochrona odnosi się do przekonań zasługujących na szacunek w społeczeństwie demokratycznym i nie przeciwstawiających się godności

Na płaszczyźnie wewnętrznej *forum internum* rozumienie tego prawa polega na posiadaniu wolności do myśli, poglądów, sumienia i wyznania o dowolnie wybranej treści. Wszystkie te wolności mogą być powiązane z różnymi systemami religijnymi, etycznymi i filozoficznymi. Tak rozumiane prawo jest w bliskiej styczności z prawem do swobodnej wypowiedzi zapisanym w art. 10 Konwencji. Różnica polega jednak na tym, że dopuszczalna jest ingerencja i ograniczenia w swobodę wypowiedzi, zaś niedopuszczalna jest ingerencja i ograniczenia w prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania na *forum internum*. Takie ograniczenie może mieć miejsce tylko w relacji do uzewnętrzniania wyznania i przekonań czyli na *forum externum*²⁶. Cechą charakterystyczną *forum internum* jest prawo do posiadania poglądów, wierzeń, ich przyjmowanie lub odrzucanie, które jest całkowicie wolne od jakiegokolwiek ingerencji. Niejako z definicji jakiegokolwiek próba ograniczenia wolności wewnętrznej jest sprzeczna z Konwencją²⁷. Aspekt wewnętrzny gwarantuje również że nikt nie może być zmuszany do ujawnienia swoich przekonań zatem próba zmuszania do jakiegokolwiek deklaracji czy przysięgi będzie niezgodna z artykułem 9.

Uprawianie kultu to pierwsza forma uzewnętrzniania religii zapisana w art.9 Konwencji. Nie znajdujemy jednak w komentarzach strasburskich definicji tego pojęcia. Sprawowanie kultu nie jest jakąkolwiek czynnością religijną, lecz ściśle określoną. Do nich zaliczamy m.in. sprawowanie liturgii, modlitwa czy nabożeństwa. Użyte

człowieka. – *forum externum* – w pewnym zakresie ograniczone prawo do uzewnętrzniania tych opinii i poglądów, w tym podejmowania takiej komunikacji przez niektóre podmioty kolektywne (np. związki wyznaniowe). M. HUCAL, *Wolność sumienia i wyznania w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, s. 18.

²⁶ M. PIECHOWIAK, *Wolność religijna — aspekty filozoficznoprawne*, Toruński Rocznik Praw Człowieka i Pokoju 1994-1995, Zeszyt 3, UMK, Toruń 1996, s. 18-19.

²⁷ I.C. KAMIŃSKI, *Wolność myśli, sumienia i wyznania a swoboda wypowiedzi*, w: R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, L.Kondratiewa-Bryzik, *Prawne granice wolności sumienia i wyznania*, Warszawa 2012, s. 220.

sformułowanie „sprawowanie kultu” odsyła nas do miejsca sprawowania kultu, a więc do miejsc lub obiektów do tego przeznaczonych²⁸.

Drugą formą jest nauczanie, ta forma mówi o szerzeniu zasad wiary lub zasad światopoglądu filozoficznego. Może jednak się zdążyć, że ktoś w sposób nieuprawniony, niestosowny lub agresywny będzie te zasady narzucał innym. Wówczas mamy do czynienia ze zjawiskiem prozelityzmu, który może być rozumiany jako naruszenie wolności myśli, sumienia i wyznania i w tym momencie państwo ma obowiązek chronić przed tak pojętym i stosowanym nauczaniem. W nauczaniu zasad wiary, nie mogą mieć miejsca takie zjawiska jak wykorzystywanie przewagi służbowej, oferowanie korzyści socjalnych lub majątkowych a także wywieranie presji na osoby znajdujące się w specyficznych sytuacjach²⁹. K. Warchałowski w swoim kompleksowym opracowaniu dotyczącym wolności myśli, sumienia i wyznania, wprowadza rozróżnienie na nauczanie *ad intra*, skierowane do członków danego Kościoła czy wspólnoty religijnej oraz nauczanie *ad extra*, ukierunkowane na tych, którzy nie należą do tego Kościoła czy związku wyznaniowego. Pierwszy sposób nauczania ma na celu doprowadzić do pogłębienia i rozwoju wiary członków tego Kościoła czy związku wyznaniowego, drugi skierowany jest na przekonanie innych do swojej wiary i pozyskanie ich jak wyznawców. Oczywiście nie może to mieć żadnej formy prozelityzmu o którym wspomniałem już wcześniej³⁰.

Praktykowanie zostało wyliczone jako trzecia forma uzewnętrzniania wyznania lub przekonań. Według K. Warchałowskiego pojęcie *praktykowanie* należy rozumieć; „w węższym sensie ograniczałoby się ono do aktów należących ściśle do dziedziny kultu, takich jak modlitwa czy nabożeństwa. W sensie szerokim można by je rozciągnąć

²⁸ Tamże, s. 103-114.

²⁹ M. HUČAŁ, *Wolność sumienia i wyznania w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, s. 22.

³⁰ K. WARCHAŁOWSKI, *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw człowieka i Podstawowych Wolności*, s. 115-117.

na każde postępowanie związane z motywacją religijną³¹. W rozumieniu Trybunału w pojęciu praktykowania religii lub przekonań mieszczą się tylko działania i akty odnoszące się bezpośrednio do religii i będące uznaną formą praktyki religijnej³².

5. Ograniczenia prawa do wolności religijnej

Kolejnym istotnym zagadnieniem, które wpływa na zakres wolności sumienia i wyznania, jest niewątpliwie kwestia możliwości jej ograniczenia w niektórych sytuacjach. Wolność ta, podobnie jak inne zagwarantowane wolności Konwencji, nie ma bowiem charakteru całkowicie nieograniczonego. Ograniczenia tej wolności znajdujemy w ust. 2 art. 9 Konwencji, gdzie zapisano: „Wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa publicznego, ochronę porządku publicznego, zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób”³³. Jak wynika z tekstu zapisu prawnego nie znajdujemy sformułowanego ogólnego zakazu, lecz zostały określone warunki stosowania ograniczenia w postaci norm przewidzianych przez prawo ze względu na ochronę określonych celów w społeczeństwie demokratycznym.

Państwo musi wykazać, że ingerencja jest przewidziana przez wcześniej wprowadzoną ustawę. Ta idea wyraża wartość pewności prawa, pod którą należy rozumieć zdefiniowaną szeroko zdolność do działania w ramach określonych granic bez obawy o arbitralną czy wręcz nieprzewidywalną ingerencję państwa. W ust. 2 mocno podkreślona jest idea pewności prawa, środek musi mieć podstawę w prawie danego kraju i być odpowiednio dostępny jak i przewidywalny. Ale jak twierdzi J. Murdoch; „W każdym razie Trybunał

³¹ Tamże, s. 121.

³² K. WARCHAŁOWSKI, *Wolność uzewnętrzniania religii i przekonań religijnych w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Kwartalnik Prawa Publicznego, 1-2(2002), s. 208.

³³ ETPCz, art. 9 ust. 2.

w Strasburgu może uniknąć konieczności udzielenia konkretnej odpowiedzi czy ingerencja jest „przewidziana przez ustawę” jeśli wystarczy mu, że ingerencja nie była „niezbędna w społeczeństwie demokratycznym”³⁴. Sformułowanie „przewidziane przez ustawę „niesie za sobą następujące konsekwencje; prawo musi być dostępne i obywatel musi znać wszystkie wskazówki, która jest odpowiednia w danych okolicznościach, co do zasad prawnych i ich zastosowania w określonej sprawie. Kolejnym wymogiem jest, aby norma była sformułowana z precyzją umożliwiającą obywatelowi prowadzenie swojego postępowania; musi on posiadać możliwość przewidzenia okoliczności i konsekwencji, jakie niesie dane działanie”³⁵.

Co takiego tłumaczy, że Trybunał może uniknąć konieczności udzielenia odpowiedzi jeśli weryfikuje się klauzula „konieczne w społeczeństwie demokratycznym”. Prawnicy tłumacząc ten termin, podkreślają tutaj rozumienie terminu „konieczny”, który nie jest synonimem „niezbędny”, nie posiada on również takiej elastyczności jak terminy: „dopuszczalny”, „zwykły”, „potrzebny”, „rozsądny”, „typowy” czy „pożądany”. Zatem przy ustalaniu konieczności środka ograniczającego trzeba wziąć pod uwagę istotę gwarantowanego prawa, stopień ingerencji, zależność pomiędzy ingerencją a realizowanym celem oraz charakterem interesu publicznego. Państwa wprowadzając ograniczenia korzystają z szerokiego marginesu swobody. Każde ograniczenie podczas oceny powinno brać pod uwagę warunki i potrzeby istniejące w danym państwie, zważywszy na brak jednolitego ustawodawstwa w materii wolności religijnej w Europie. Praktyka poszczególnych państw członkowskich Rady Europy we wprowadzaniu koniecznego ograniczenia odwołuje się do zasad demokratycznych, gdzie mocno akcentuje się tolerancję, pluralizm oraz poszanowanie praw jednostki. W tym procesie bardzo istotne jest, aby zadbać o rzeczywisty pluralizm religijny. Ograniczenia nałożone na swobodę wyrażania i manifestowania prawa do wolności religijnej wymagają bardzo ścisłej kontroli. Podkreśla się jednak bardzo mocno,

³⁴ J. MURDOCH, *Ochrona prawa do myśli, sumienia i wyznania*, s. 38.

³⁵ Tamże, s. 39.

że prawo do wolności religijnej i obowiązek zachowania neutralności i bezstronności wyklucza prawo państwa do oceny uprawnionego charakteru przekonań religijnych a także środków do ich wyrażania³⁶.

Wprowadzone ograniczenia muszą być uzasadnione czy to bezpieczeństwem i porządkiem publicznym, ochroną zdrowia i moralności czy prawa i wolności innych osób. Wszystkie te kategorie odpowiadają ochronie interesów zbiorowych i państwa nie mogą w sposób zasadny powołać się na ogólną konieczność przy usprawiedliwieniu ograniczenia praw. Pomimo, iż nie można powołać się na ogólną konieczność, to jednak terminy, które zostały powyżej wyliczone są trudne do zdefiniowania i w pewien sposób są ogólne. Pod pojęciem „bezpieczeństwo i porządek publiczny” rozumie się powszechne i uznane fundamentalne zasady zgodne z poszanowaniem praw człowieka. Zatem powołanie się na nie będzie niejako dążeniem i ochroną przed niebezpieczeństwem. W takim rozumieniu widzimy również ograniczenie indywidualnego wymiaru praw człowieka na korzyść społeczeństwa. Jeżeli społeczeństwo podziela wartości, które leżą u podstaw jego organizacji wówczas ograniczenia są powszechnie akceptowane jako dobro wspólne. Przesłanka „zdrowia” jest tłumaczona jako wartość przeważająca w stosunku do wolności i została zaakceptowana jako racja ograniczająca.³⁷

Kolejną klauzulą imitacyjną prawo jednostki jest „moralność publiczna”. Termin ten występuje bardzo często w Konwencji i dokumentach Rady Europy, a rozumiemy pod nim: „(...) system wartości, wokół których konstytuuje swój byt społeczeństwo. Określenie moralności przymiotnikiem „publiczna” podkreśla dwa istotne elementy znaczenia tego pojęcia. Nakazuje odwołanie się do zasad aprobowanych przez społeczeństwo. Ograniczenie praw człowieka na podstawie

³⁶ K. WARCHAŁOWSKI, *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, s. 150-160; J. MURDOCH, *Ochrona prawa do myśli, sumienia i wyznania*, s. 42.

³⁷ K. WARCHAŁOWSKI, *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej konwencji Praw Człowieka*, s. 165-173.

moralności publicznej wymaga wykazania, że regulacja ta odpowiada wartościom aprobowanym przez społeczeństwo”³⁸.

6. Ewolucja ograniczenia wolności religijnej

Zmiany ewolucyjne polegające na rozszerzeniu działań organów państwowych zaobserwować można było podczas trwającej pandemii. Jakkolwiek Państwo ma prawo do działań ograniczających różnego rodzaju wolności to sytuacje wyjątkowe i nadzwyczajne nie zwalniają organów Państwa do przestrzegania zapisów prawa. Prawo do wolności myśli, sumienia i religii może być ograniczane tylko w zakresie jednego z głównych uprawnień wypływających z tego prawa, jakim jest wolność manifestowania religii lub przekonań przez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie. Ograniczenia te nie dotyczą wolności myśli i sumienia ani prawa do zmiany religii czy przekonań, które mają charakter absolutny. Nie ma wątpliwości, że w demokratycznym państwie prawa władze publiczne nie mogą postępować w sposób dowolny, a wszelkie ograniczenia w korzystaniu z praw człowieka muszą być wprowadzone na mocy przepisów uchwalonych w odpowiedniej formie i treści. Dotyczy to zwłaszcza praw o charakterze fundamentalnym, a do takich zalicza się wolność religii. Warunkiem stosowania ograniczeń jest wymóg, by były one przewidziane przez prawo i konieczne w społeczeństwie demokratycznym ze względu na ochronę przynajmniej jednego z interesów zbiorowych, do których zalicza się: bezpieczeństwo i porządek publiczny, zdrowie, moralność oraz prawa i wolności osób trzecich³⁹. „Oznacza to, że u podstaw jakichkolwiek ograniczeń dokonywanych przez państwo nie mogą tkwić inne przyczyny niż te, które są wymienione w samej klauzuli wyjątkowej. Wprowadzone ograniczenia pozwalają utrzymać równowagę między prawami jednostki a szerszymi interesami społeczeństwa demokratycznego jako całości w przypadkach, gdy mogą

³⁸ Tamże, s. 176.

³⁹ K. WARCHAŁOWSKI, *Ograniczenia wolności religijnej podczas pandemii COVID-19 w wybranych państwach Europy. Pierwsze doświadczenia*, Prawo i Więź nr 4 (38) 2021, s. 31-32.

one stanąć w konflikcie ze sobą. Wprowadzanie ograniczeń należy do kompetencji państwa, które korzysta z dość szerokiego marginesu swobody, ponieważ władze krajowe mają ciągły i bezpośredni kontakt z problemami, które tam istnieją i potrafią lepiej ocenić potrzebę i zakres koniecznych regulacji. Jednak korzystanie przez państwo z posiadanego przez nie marginesu uznania idzie w parze z kontrolą organów Konwencji Europejskiej. Każde ograniczenie powinno być oceniane wyłącznie przez pryzmat warunków i potrzeb istniejących w państwie, w który zdecydowano się go zastosować i nie wpływa na to fakt, że ograniczenia tego nie stosuje się w innym kraju. Wiąże się to z faktem, że nie można mówić w Europie o jednolitej koncepcji dotyczącej miejsca religii w społeczeństwie. Nawet w poszczególnych państwach koncepcje te mogą się od siebie różnić. W przypadku ograniczeń wolności religijnej praktyka stosowana przez organy konwencyjne ma charakter liberalny. Czy realizacja prawa należnego człowiekowi może być aż w tak szerokim zakresie uzależniona od miejsca chronionego dobra w społeczeństwie. Prawo należne osobie fizycznej nie może być aż tak bardzo przeciwstawione społeczeństwu⁴⁰.

Każde ograniczenie w korzystaniu z praw musi odpowiadać zasadzie proporcjonalności ograniczenia w korzystaniu z konstytucyjnych praw i „mogą nastąpić jedynie po spełnieniu warunków formalnych i materialnych, na które składają się trzy podstawowe kryteria, tj. obostrzenia muszą być: przewidziane w ustawie („pierwszy test”), wprowadzone w celu ochrony jednej z wartości wymienionych w Konstytucji („drugi test”) oraz przydatne, konieczne i adekwatne, czyli proporcjonalne sensu stricto („trzeci test”), i nie mogą naruszać istoty poddanej limitacji wolności (prawa). Niespełnienie któregośkolwiek z tych warunków oznacza niezgodność regulacji z Konstytucją. Wprowadzone w czasie pandemii koronawirusa SARS-CoV-2 restrykcje dotyczące wolności uzewnętrzniania religii – pomimo uczynienia zadość „drugiemu testowi” – nie spełniały bezdyskusyjnie „pierwszego testu” (forma aktu normatywnego) oraz „trzeciego

⁴⁰ K. WARCHAŁOWSKI, *Ograniczenia wolności religijnej podczas pandemii COVID-19 w wybranych państwach Europy. Pierwsze doświadczenia*, dz. cyt., s. 32.

testu”, choć ze zmiennym nasileniem, ponieważ niekonieczność i nieadekwatność ustanawianych kolejno obostrzeń występowała z różną intensywnością. Oczywiście nie ma wątpliwości, iż sposób postępowania prawodawcy przeciwdziałającego skutkom pandemii powinien być podyktowany względami epidemiologicznymi, jednak posiadanie nawet dostatecznych racji samo w sobie nie uprawnia organów państwa do wprowadzania każdego rodzaju obostrzeń w dowolny sposób. Prawodawca powinien wprowadzać minimalne (optymalne) ograniczenia, które byłyby niezbędne (konieczne) do osiągnięcia celu w postaci ochrony zdrowia publicznego. Uwzględniwszy wspomniane już racje medyczne, a także społeczne, prawodawca nade wszystko musi respektować hierarchię wartości konstytucyjnych, w tym wolności i praw, oraz zapewnić należyte poszanowanie tych o charakterze fundamentalnym, jak np. wolność religii, której ograniczenia powinny następować w ostatniej, a nie pierwszej czy drugiej kolejności. Dotyczy to zarówno fazy nakładania, jak i etapu łagodzenia restrykcji. Tak jak w okresie trwającej pandemii COVID-19 nie rozważano zamykania sklepów spożywczych i aptek, a bez wahania zawieszono działalność klubów fitness, siłowni czy salonów kosmetycznych, tak odpowiednio należy miarkować obostrzenia zwłaszcza w tych obszarach życia społecznego, którym ustrojodawca zapewnił szczególną ochronę. Oczywiście zakres i intensywność restrykcji będą mniejsze lub większe, w zależności od regresu lub progresu epidemii, lecz zawsze muszą uwzględniać aksjologiczny i normatywny porządek (kolejność) ich wprowadzania oraz zachowywać racjonalne proporcje, co właśnie wynika z Konstytucji RP z 1997 r.⁴¹

W zagadnienie ograniczania wolności religijnej wpisują się w sposób pośredni wszelkiego rodzaju akty przemocy i wandalizmu rodzące się z szerzących się przesłanek ideologicznych grup, które uważają się za zwolenników laicyzacji prawa i uważają, że chroni ono nadmiernie prawa osób religijnych. Zwolennicy laickiej ideologii

⁴¹ M. OLSZÓWKA, K. DYDA, *Analiza Konstytucyjności ograniczeń w korzystaniu z wolności religii podczas pandemii koronawirusa w Polsce*, *Studia z prawa wyznaniowego*, tom 23(2020), s. 467-468.

odmawiając ochrony prawa do wolności religijnej w swojej debacie oprócz krytyki posuwają się do znieważania symboli religijnych. Trybunał Konstytucyjny konsekwentnie podkreśla, że wolność sumienia i wyznania zawiera w sobie prawo do ochrony uczuć religijnych, a uczucia religijne, ze względu na ich charakter, podlegają szczególnej ochronie prawa, która obejmuje ochronę szacunku wobec wyznawanych wartości oraz miejsc i przedmiotów otaczanych czcią. Oznacza to, że obowiązkiem ustawodawcy jest adekwatny dobór środków i mechanizmów ich ochrony, w tym kryminalizacja najpoważniejszych ataków na wolność religii, do jakich należy niewątpliwie znieważanie przedmiotów czci religijnej oraz miejsc kultu religijnego, w tym przemoc symboliczna⁴². Bardzo często znieważanie symboli religijnych oraz różnego rodzaju akty wandalizmu wywołują obrazę uczuć religijnych. W praktyce jednak wymiar sądowniczy nie zawsze klasyfikuje takie zachowanie za obrażające czyjeś uczucia religijne.

Samo pojęcie uczuć religijnych, choć obecne w polskim prawie od lat, również rodzi pewne kłopoty interpretacyjne. Dominujące jest tu bowiem podejście psychologiczne, (zbyt) dużą rolę przypisujące odczuciom osoby pokrzywdzonej i jej emocjom. Nie deprecjonując znaczenia tego aspektu, należy jednak zwrócić uwagę, że elementem kluczowym prawnokarnej ochrony z art. 196 k.k. jest wielopłaszczyznowa relacja człowieka do sacrum i wyznawanej przezeń religii (wartości transcendentnych), która jest istotowo odrębna od relacji z innymi „sferami światopoglądowymi”. Dostrzeżenie tej perspektywy pozwala zauważyć, że „punktem ciężkości” w omawianym przestępstwie jest samo znieważenie przedmiotu lub miejsca kultu religijnego – będące same w sobie wyrazem pogardy

⁴² Uchwała TK z 2 marca 1994 r., W 3/93, OTK ZU 1994, poz. 17; Orzeczenie TK z 7 czerwca 1994 r., K 17/93, OTK ZU 1994, poz. 11, pkt III; wyrok TK z 6 października 2015 r., SK 54/13, OTK ZU 9A/2015, poz. 142, pkt III.4.3.1; Wyrok TK z 6 października 2015 r., SK 54/13 pkt III.

dla wyznawców – a nie emocjonalna reakcja na nie, która nie stanowi samodzielnego znamienia czynu zabronionego⁴³.

Zrozumienie jakościowego i ilościowego rozwoju różnych aktów, które ograniczają wolność religijną monitoruje i przedstawia w swoich dorocznych raportach Laboratorium Wolności Religijnej przedstawiając przypadki jej naruszeń. W ostatnim Raporcie za rok 2023 czytamy, że „najliczniejszą grupę naruszeń prawa do wolności religii w roku 2023, obejmującą 66,92% kazusów skatalogowanych w raporcie, stanowiły akty niszczenia i znieważania miejsc kultu: katedr, sanktuariów, kościołów, cmentarzy i przydrożnych kapliczek. Różnorodność form prześladowań w kategorii tej obejmowała: profanacje (umieszczenie obraźliwych i wulgarnych napisów lub symboli satanistycznych), częściowe zniszczenie mienia, podpalenia, włamania oraz kradzieże dokonywane w miejscach sakralnych”⁴⁴. Negatywnym zjawiskom naruszenia wolności religijnej w szerokim aspekcie towarzyszy systematyczny wzrost świadomości osób wierzących na temat przysługujących im form ochrony, co odzwierciedla się w znacznym wzroście naruszeń zgłaszanych właściwym organom ścigania.

Organy państwowe winny wspierać wolność religijną szeroko pojętą i troszczyć się o zapewnienie warunków korzystania z niej wszystkim wierzącym, w przeciwnym razie brak takiego wsparcia przekłada się na zjawisko dyskryminacji i wzrost zachowań negatywnych wobec wierzących. Niejednokrotnie również może zachęcać radykalnych przedstawicieli wspólnot religijnych do aktów wrogości wymierzonych w inne wspólnoty⁴⁵.

⁴³ M. OLSZÓWKA, *Obecność symboli religijnych w przestrzeni publicznej i ochrona uczuć religijnych. Analiza prawa polskiego*, [w:] *Wolność religijna. Perspektywa Prawno porównawcza*, red. G. Blicharz, M. Delijewski, Warszawa 2019, s. 78-80; K. SZCZUCKI, *Kryminalizacja na przykładzie przestępstwa obrazy uczuć religijnych*, [w:] *O wolność słowa i religii Praktyka i teoria*, red. F. Longchamps De Berier, K. Szczucki, Warszawa 2016, s. 63-67.

⁴⁴ <https://laboratoriumwlonosci.pl/wp-content/uploads/2022/05/LWR-Raport-2021.pdf>

⁴⁵ Tamże.

Postępujące zjawisko laicyzacji społeczeństw ukazuje również, że religia nadal stanowi żywe zagadnienie i formę życia wielu obywateli. Pociąga to zgodnie z prawami wolnościowymi respekt i szacunek a nade wszystko możliwość korzystania z prawa do wolności religijnej poprzez praktykowanie i uzewnętrznianie przekonań religijnych. Zjawiska społeczne określają i wymuszają od ustawodawcy i organów państwowych większych wysiłków dla zapewnienia swobody wolności religijne w społeczeństwie.

Evolution in the restriction of religious freedom

The right to religious freedom is a fundamental human right. States have included this right in the catalog of human rights that are particularly protected by the legal order of each state, but legal protection of this right is not sufficient in many situations. Therefore, guarantees of religious freedom have been included in international law, which sets standards for democratic states. The European Convention on Human Rights, among other freedom rights, described the concept and scope of the right to freedom of thought, conscience and religion. State authorities should support broadly understood religious freedom and ensure the conditions for its use by all believers, otherwise the lack of such support translates into discrimination and an increase in negative behavior towards believers. It may also often encourage radical representatives of religious communities to commit acts of hostility against other communities.

Słowa kluczowe: wolność religijna; przekonania religijne; prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania

Keywords: religious freedom, religious beliefs, the right to freedom of thought, conscience and religion

NOTA O AUTORZE

Ks. dr hab. Roman Szewczyk – pracownik naukowo-dydaktyczny na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.